

Pojęcie i funkcje przymusu psychicznego w prawie karnym

Przejdź do produktu na www.ksiegarnia.beck.pl

Wprowadzenie

I. Uwagi ogólne

Człowiek podejmuje decyzje, by zmieniać otaczającą go rzeczywistość. Czyni to niezliczoną liczbę razy dziennie. Średni czas, jaki upływa między świadomym podjęciem decyzji a początkiem jej realizacji wynosi ok. 200 ms¹. Decyzja jest świadomym wyborem jednego wariantu spośród przynajmniej dwóch możliwości. Czasami decyzje są bardzo proste, kiedy indziej zaś mają charakter bardziej złożony. Decydenci nieraz muszą liczyć się z dużą odpowiedzialnością w związku z dokonywanymi wyborami. W związku z tym szczególnym dylematem jest pytanie o to, czy wolna wola istnieje, a jeśli tak, to ile w ludzkiej woli jest wolności, a na ile jest ona zdeterminowana albo kierowana nieprzewidywalnymi przypadkami.

Termin „wolna wola” przypomina chimerę. W języku potocznym znaczy on zupełnie co innego niż w języku psychologii naukowej, a jeszcze inne znaczenie ma w języku prawniczym. Najczęściej „wolną wolę” traktuje się jako jądro wolności, nadając jej prawnonaturalny sens. Poprzez ciągłą obecność wolności w życiu człowieka i jej zakotwiczenie w ludzkim doświadczeniu jest ona pojęciem, które systematycznie ulegało ewolucji, nasycając się coraz to innymi, często wzajemnie się wykluczającymi treściami i kontekstami użycia². We współczesnych dyskusjach naukowych na temat wolnej woli biorą udział przedstawiciele nauk formalnych, humanistycznych, społecznych i przyrodniczych. Z jednej strony prawodawcy, filozofowie, a także liczni psychologowie i socjologowie wychodzą od potocznego rozumienia człowieka jako autonomicznego, myślącego oraz w odpowiedzialny sposób działającego bytu. Z drugiej zaś niektórzy neuronaukowcy próbują przekonać nas, że po *Mikołaju Koperniku*, *Karolu Darwinie* i *Zygmundzie Freudzie* nadszedł czas kolejnej rewolucji w nauce, którą ma wyrażać teza, że wolna wola jest iluzją³.

¹ M. Marzec-Remiszewski, Czy wnioski z eksperymentów naukowych badających wolną wolę są uzasadnione? Przegląd i analiza krytyki eksperymentów Benjamina Libeta i Johna Dylana Haynesa, *Argument* 2006, Nr 2, s. 477; J. Bremer, Wolność i uwarunkowania woli – między filozofią a neuronaukami, *Zarządzanie publiczne* 2014, Nr 3, s. 98.

² T. Prusiński, Psychologiczne rozumienia wolności, *Przegląd prób konceptualizacyjnych*, *Psych.Wych.* 2015, Nr 7, s. 25.

³ J. Bremer, Czy wolna wola jest wolna? Kompatybilizm na tle badań interdyscyplinarnych, *Kraków* 2013, s. 10; por. W. Duch, Czy jesteśmy automatami? Mózgi, wolna wola i odpowiedzialność, w: *Na ścieżkach neuronauki* (red. P. Francuz), *Lublin* 2010, s. 221–223.

Nauki prawne opierają się na założeniu, że taka wola istnieje. Co więcej, jest ona podstawą odpowiedzialności w wielu dziedzinach prawa. Prawo karne w szczególności obrało sobie za przesłankę odpowiedzialności za czyn właśnie wolę. W świetle normatywnej teorii winy wola jako możliwość alternatywnego zachowania stanowi podstawę wymagalności zachowania zgodnego z prawem, a tym samym – przesłankę zarzucalności. Stosowanie przepisów prawa karnego przy jednoczesnym założeniu, że wolna wola nie istnieje, że człowiek jest mechanistycznie zdeterminowany przez procesy neurofizjologiczne swojego mózgu, byłoby wyłącznie przejawem okrucieństwa.

W opozycji do pojęcia „wolnej woli” posługujemy się pojęciem „przymusu”. Jest to – podobnie jak jego antonim – pojęcie o wielu kontekstach. Jego rozległość wynika z usytuowania w licznej rodzinie powiązanych ze sobą pojęć, ukazujących oddziaływanie jednego podmiotu na drugi. W rodzinie tej najszerszy zasięg posiada pojęcie wpływu umyślnego, utożsamianego często z władzą, przybierającego formy siły, manipulacji, perswazji i autorytetu⁴. Przymus jako zjawisko zachodzące w relacjach społecznych jest jednocześnie problemem prawnym. Z uwagi zaś na możliwość narzucenia w wyniku przymusu motywacji determinującej decyzję o podjęciu przez podmiot zmuszany czynu zabronionego najbardziej interesująca jest jego ocena prawnokarna.

II. Znaczenie podjętego tematu

Przymus zachodzi zawsze w relacjach interpersonalnych, zatem jest wpływem jednego podmiotu na drugi. Celem wywarcia wpływu jest narzucenie podmiotowi zmuszanemu określonej motywacji determinującej jego przyszłe zachowanie. Wpływ ten wywiera się różnymi metodami i środkami, od których zależy jego siła i skuteczność. Pośród nich można wyróżnić te, które oddziałują na dany podmiot lub jego najbliższe otoczenie fizycznie oraz te, które opierają się wyłącznie na oddziaływaniu psychologicznym na inną osobę. Szczególnie interesujące z punktu widzenia prawa karnego jest znaczenie tych ostatnich. Jest to bowiem *terra incognita* względem wciąż niestety jeszcze powielanego w doktrynie i judykaturze schematu, że przymus to rezultat przemocy, a ta może być wywołana wyłącznie fizycznymi środkami.

Aktualnie można zaobserwować rozszerzanie się zakresu pojęcia przemocy, co ma swoje odzwierciedlenie w dyskusjach medialnych, parlamentarnej legislacji, czy też w kampaniach na rzecz przeciwdziałania temu zjawisku. Pojęcie to w sposób wyraźny zmienia swoją konotację i denotację we współczesnym świecie⁵. Coraz częściej zwraca się uwagę na różne odmiany przemocy psychicznej⁶. W związku z tzw. odmaterializowaniem pojęcia przemocy aktualizuje się potrzeba „odmaterializowania” pojęcia przy-

⁴ R. Tokarczyk, Przymus a prawo, *Annales UMCS* 2001, sectio G, Nr 1, s. 173.

⁵ B. Pasowicz, M. Wysocka-Pelczyk, Przemoc – problemy definicyjne. Agresja i przemoc we współczesnym świecie, Kraków 1998, s. 40–41.

⁶ Zob. D. Woźniakowska-Fajst, Stalking i inne formy przemocy emocjonalnej. Studium kryminologiczne, Warszawa 2019, *passim*.

musu. Jest to potrzeba naszych czasów, bowiem w dzisiejszym świecie metody psychologicznego oddziaływania przybierają nieraz postać złożonych procedur, w wyniku których jedni ludzie bezwiednie realizują cele narzucone przez drugich. Większość tych sytuacji nie poddaje się prawnokarnej ocenie. Są częścią naszej codzienności. Tym bardziej zasadne jest przyjrzenie się takim formom oddziaływania i wskazanie, które z nich stanowią element prawnokarnie relewantnego przymusu psychicznego, a które nie, jaka siła tego oddziaływania jest konieczna, aby zaistniał taki przymus i jak wpływa on na zakres odpowiedzialności za czyn zabroniony.

Zagadnienie przymusu psychicznego w prawie karnym ma istotne znaczenie ze względu na swój specyficzny kontekst. Kategoria ta ma wprawdzie swój normatywny rodowód, lecz aktualnie nie ma normatywnej podstawy. Mimo to powołują się nań niemal wszyscy autorzy podręczników akademickich, a często również judykatura w uzasadnieniu do orzeczeń sądowych. Ma to niewątpliwy wpływ na kształtowanie w umysłach młodych pokoleń prawników przekonania, że przymus psychiczny ma znaczenie dla odpowiedzialności karnej. Dotychczas nie rozwiązano jednak podstawowych kwestii związanych z tym przymusem. Nie odpowiedziano przede wszystkim na zasadnicze pytanie, w jaki sposób jako kategoria pozanormatywna wpływa on na ustawowo określone zasady odpowiedzialności karnej. Głównym uzasadnieniem wyboru tematu niniejszej rozprawy jest potrzeba wypełnienia tej luki.

III. Dotychczasowy stan opracowania tematu

Dotychczasowy stan opracowania tematu nie jest w pełni zadowalający. Prezentowana monografia stanowi pierwsze w polskiej nauce prawa karnego komplementarne studium zagadnienia przymusu psychicznego. Zagadnienie to było wprawdzie podejmowane przez licznych autorów, zazwyczaj jednak pomocniczo jako element powiązany z całkiem innym zagadnieniem. Bez tych prac niniejsza monografia zapewne by nie powstała. Wśród nich największe znaczenie miały monografie *Krystyny Daszkiewicz-Paluszynskiej*, „Groźba w polskim prawie karnym” (1958) i *Tadeusza Hanauska*, „Przemoc jako forma zachowania przestępnego” (1966). Warto również podkreślić znaczenie pracy *Anny Gryniuk*, „Przymus prawny. Studium socjologiczno-prawne” (1994)⁷, stanowiącej podstawę do rozważań *a contrario* na temat przymusu bezprawnego.

Zagadnienie przymusu psychicznego stanowiło bezpośredni problem badawczy zaledwie kilku artykułów naukowych, spośród których należy wymienić pracę *Mieczysława Szerera*, „Przymus nieodporny” (1963)⁸, *Romana Tokarczyka*, „Przymus a prawo” (2001)⁹, *Józefa Koredczuka*, „Przymus psychiczny w polskim prawie karnym

⁷ A. Gryniuk, *Przymus prawny. Studium socjologiczno-prawne*, Toruń 1994, *passim*.

⁸ M. Szerer, *Przymus nieodporny*, NP 1963, r. XIX, Nr 3, s. 324–330.

⁹ R. Tokarczyk, *Przymus*, *op. cit.*, s. 173–196.

okresu międzywojennego”(2012)¹⁰ oraz *Magdaleny Kowalewskiej-Lukuć*, „Sprawstwo polecające a przymus psychiczny” (2019)¹¹. Nie tylko liczba tych prac, ale i rozpiętość czasowa, w jakiej powstawały, świadczy o raczej marginalnym zainteresowaniu tym problemem wśród przedstawicieli polskiej doktryny prawa. Tym bardziej należy docenić wkład wymienionych autorów w rozwój teorii przymusu psychicznego.

Również inni, dość liczni autorzy powołują się na tę kategorię, są to jednak zazwyczaj drobne uwagi na marginesie zgoła innych rozważań. Na poważny chaos pojęciowy w tym przedmiocie występujący zarówno w doktrynie prawa karnego, jak i orzecznictwie, zwracał uwagę już *Tadeusz Hanausek*¹². Aktualnie problem dostrzega też *Jarosław Warylewski*. Autor ten zwraca uwagę na fakt, że na ogół pomija się trudności związane z odróżnieniem poszczególnych rodzajów i form przymusu od siebie, a współczesna nauka nie pozwala na jednoznaczne określenie sytuacji, w których zachowanie człowieka jest „sterowane” wolą¹³. Wszystkie te odniesienia miały ogromne znaczenie w procesie przygotowywania niniejszej monografii.

IV. Przedmiot, cel i zakres badań

Niniejsza monografia jest próbą komplementarnego ujęcia problematyki przymusu psychicznego w prawie karnym. Przy bliższym spojrzeniu pod tym określeniem kryje się wiele zagadnień badawczych, dlatego też na wstępie należało określić zakres definicyjny tego pojęcia, przy wskazaniu kryteriów służących do odróżnienia tej formy przymusu od innych, jak również wskazanie relacji w stosunku do pojęć o zbliżonych konotacjach. W wyniku ustalenia znaczenia właściwego nauce prawa karnego możliwe było wskazanie jego praktycznych funkcji w zakresie przypisania odpowiedzialności za czyn poprzez dogłębną analizę wielu aktualnych konstrukcji normatywnych.

Z uwagi na szerokie pole badawcze należało wyznaczyć kierunek badań. Za cel analizy badawczej obrano wnikliwe rozpoznanie kryteriów odróżnienia poszczególnych odmian przymusu, wskazanie istotnych elementów przymusu psychicznego jako kategorii prawnej oraz określenie, w jaki sposób kategoria ta wpływa na poszczególne instytucje prawa karnego.

Ze względu na wielokontekstowość podjętego zagadnienia analizę ograniczono do problemu przymusu psychicznego w relacji do normatywnych instytucji Kodeksu karnego, pomijając co do zasady wiele interesujących kwestii wynikających z pozostałych kodyfikacji karnych oraz związanych z pozakodeksowym prawem karnym. Z uwagi

¹⁰ *J. Koredczuk*, Przymus psychiczny w polskim prawie karnym okresu międzywojennego, SIT 2012, t. XI, s. 76–87.

¹¹ *M. Kowalewskiej-Lukuć*, Sprawstwo polecające a przymus psychiczny, Prz. Sejm. 2019, Nr 5, s. 49–56.

¹² *T. Hanausek*, Przemoc jako forma działania przestępnego, Kraków 1966, s. 76.

¹³ *J. Warylewski*, Prawo karne. Część ogólna, Warszawa 2015, s. 199.

na interesujący rodowód normatywny przymusu psychicznego analizę poszerzono jednak o historyczne źródła prawa karnego materialnego.

Analiza badawcza problematyki przymusu psychicznego obejmuje zatem: problem konceptualizacji pojęcia „przymus” na płaszczyźnie językowej, w filozofii oraz w naukach społecznych; kształtowanie się teorii przymusu i jego odmian w nauce prawa karnego z uwzględnieniem jego koncepcji w prawie rzymskim, kanonicznym, w systemie *common law* oraz w pomnikach prawa stanowionego w Europie i na ziemiach polskich, kryteriów odróżnienia form przymusu oraz konstytutywnych elementów definicji przymusu psychicznego; rozstrzygnięcie relacji terminologicznych pomiędzy pojęciem przymusu psychicznego a pojęciami o zbliżonych konotacjach; określenie funkcji przymusu psychicznego jako elementu konstrukcji ogólnych prawa karnego; możliwość dokonania subsumpcji stanu przymusu psychicznego pod określony zestaw znamion ustawowych oraz jego wpływ na zakres odpowiedzialności karnej.

V. Problemy badawcze

W dążeniu do realizacji założonego celu badawczego sformułowano **główny problem** badawczy w formie następującego pytania: **W jaki sposób i z jakiego powodu przymus psychiczny jako kategoria pozanormatywna wpływa na stosowanie instytucji prawa karnego?**

Z tak określonego problemu głównego wynikają następujące **problemy szczegółowe**:

- 1) W jaki sposób pojęcie „przymus” jest definiowane w różnych naukach?
- 2) W jakim kierunku ewoluowały koncepcje przymusu jako kategorii prawnej w Europie i na ziemiach polskich?
- 3) Jak kształtują się relacje terminologiczne pomiędzy pojęciem przymusu psychicznego a pojęciami o zbliżonych konotacjach (przemoc, groźba, podstęp, wpływ społeczny, psychomanipulacja, pranie mózgu)?
- 4) Czy i w jakim zakresie przymus psychiczny stanowi element instytucji ogólnych prawa karnego?
- 5) Czy i pod jakimi warunkami poszczególne typy znamion ustawowych (kierunkowe, czynności sprawczej, sposobu zachowania sprawcy i pomocniczo skutku) stanowią reprezentację normatywną przymusu?
- 6) W jaki sposób kategoria przymusu psychicznego wpływa na zakres odpowiedzialności karnej i jakie są jej funkcje w tym zakresie?

W nawiązaniu do wyżej wymienionego problemu głównego sformułowano następującą **hipotezę główną**: **Przymus psychiczny mimo pozaustawowego charakteru istotnie wpływa na stosowanie wielu instytucji prawa karnego i kształtuje treść wielu znamion ustawowych. Powodem tego stanu rzeczy jest nieodłączny udział elementów podmiotowych w zakresie przesłanek poszczególnych instytucji i znamion.**

Do wyżej postawionych problemów szczegółowych sformułowano odpowiadające im następujące **hipotezy szczegółowe**:

- 1) Różne nauki odmiennie definiują przymus, co wynika z różnorodności celów, dla których definicje te są formułowane.
- 2) Koncepcje przymusu jako kategorii prawnej ewoluowały od czasów archaicznych porządków prawnych, nabierając znaczenia w prawie rzymskim i kanonicznym, dzięki którym zostało recypowane do systemu *common law* i pomników prawa stanowionego w Europie i na ziemiach polskich.
- 3) Pojęcie przymusu psychicznego w różnym stopniu posiada wspólny zakres znaczeniowy z pojęciami o zbliżonych konotacjach, jak przemoc, groźba, podstęp, wpływ społeczny, psychomanipulacja i pranie mózgu.
- 4) Przymus psychiczny w różnym stopniu stanowi element instytucji ogólnych prawa karnego.
- 5) Poszczególne znamiona ustawowe nie stanowią reprezentacji normatywnej przymusu psychicznego, jednak w zespołach znamion pełnią taką funkcję.
- 6) Przymus psychiczny wpływa na zakres odpowiedzialności karnej na podstawie i w granicach tych przepisów prawa, które nakazują przy wymiarze kary uwzględnić sytuację motywacyjną sprawcy i tym samym spełniają funkcje tych przepisów.

V. Metody badawcze

Praca ma charakter teoretyczny, operuje teoriami o różnym stopniu ogólności, odwołując się również do konkretnych rozwiązań normatywnych i praktyki prawniczej. W celu weryfikacji założonych hipotez badawczych zastosowano przede wszystkim metodę dogmatyczną, opartą na wykładni językowej i historycznej. Ocena rozwiązań normatywnych opiera się na powszechnie stosowanej w nauce prawa karnego egzegezie tekstu prawnego¹⁴. W tym zakresie posłużono się językową wykładnią przepisów prawa karnego, jak również wykładnią funkcjonalną opartą na powiązaniu logicznym lub na powiązaniu instrumentalnym norm¹⁵.

Metoda dogmatyczna jest ściśle związana z metodą analityczną. Źródła analiz stanowiły akty prawne obowiązujące na ziemiach polskich w okresie rozbiorów, jak również polskie kodeksy karne, począwszy od rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.7.1932 r. – Kodeks karny¹⁶, przez ustawę z 19.4.1969 r. – Kodeks karny¹⁷, po aktu-

¹⁴ Zob. *K. Opalek, J. Wróblewski, Zagadnienia, op. cit.*, s. 125; *R. Sarkowicz*, Poziomowa interpretacja tekstu prawnego, Kraków 1995, s. 122; *M. Zieliński*, Derywacyjna koncepcja wykładni jako koncepcja zintegrowana, RPEiS 2006, Nr 3, s. 97; *T. Gizbert-Studnicki*, Wieloznaczność leksykalna w interpretacji prawniczej, Kraków 1978, s. 6–8, 41.

¹⁵ Zob. *J. Szydlik-Brudny*, Reguły walidacyjne i reguły egzegezy stosowane w rozwiązywaniu problemów dogmatyki prawnej z punktu widzenia metodologii, SZNP. Misc. 2015, s. 198–199.

¹⁶ Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.

¹⁷ Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.

alnie obowiązującą ustawę z 6.6.1997 r. – Kodeks karny¹⁸ według stanu prawnego do dnia 31.1.2020 r. Analizą objęto w możliwie najszerszym zakresie także orzecznictwo sądów polskich z okresu obowiązywania wszystkich wymienionych ustaw.

Do rozpoznania omawianego problemu służyła obszerna analiza polskiej i obcej literatury z zakresu prawa karnego. Zrewidowano poglądy doktryny i judykatury zawarte w komentarzach do kodeksów karnych, podręcznikach, opiniach, uzasadnieniach aktów prawnych i glosach. W mniejszym zakresie posłużono się ustaleniami dokonanymi w innych naukach społecznych, w szczególności w kryminologii.

Problematyka przymusu psychicznego ze względu na swą naturę ma charakter interdyscyplinarny. Interdyscyplinarność natomiast łączy się z wyjaśnieniem i rozumieniem zjawisk granic dyscyplinowych i wymaga utrzymania metanaukowego poziomu refleksji, gdyż całościowe rozwiązanie problemu interdyscyplinarności dokonuje się na gruncie metodologii i filozofii nauk¹⁹. W świetle omawianego zagadnienia, pośród wielu możliwych płaszczyzn badawczych najbliższą prawu karnemu jest perspektywa psychologiczna. W naukach prawnych zauważalne jest jednak pewne napięcie między osiągniętą na poziomie metateoretycznym zgodą co do tego, że perspektywa psychologiczna powinna stanowić jedną z podstawowych płaszczyzn badawczych prawoznawstwa, a stosunkowo rzadkim podejmowaniem tego typu refleksji na poziomie przedmiotowym. Należy jednak pamiętać, że polska ogólna refleksja o prawie posiada bogaty spadek teoretyczny po aktywności naukowej *Leona Petrażyckiego*, twórcy psychologicznej koncepcji prawa²⁰. Dziś nie jest to popularny kierunek prawnokarnych poszukiwań, lecz jak słusznie stwierdza *Józef K. Gierowski*: „Przestępstwo jest kategorią prawną (...), jednak nauka o przestępstwie to nauka o zachowaniu człowieka, a więc o zjawiskach opisywanych w języku i kategoriach psychologicznych”²¹. Również funkcje w obu wyżej wymienionych naukach są bardzo do siebie podobne. Zarówno te zewnętrzne (społeczne), czyli wyjaśnianie (eksplantacja) i przewidywanie (predykcja), jak i te wewnętrzne (poznawcze): ustalanie faktów (obserwacja) i opis (ustalenie praw, budowanie teorii)²². Z tego właśnie powodu w niniejszej pracy, wprawdzie pomocniczo, ale w dość dużym stopniu korzystano z psychologicznej analizy problemu przymusu psychicznego.

Podstawowymi etapami badań społecznych są konceptualizacja i operacjonalizacja badanego zjawiska. Są to etapy charakterystyczne dla badań empirycznych, jed-

¹⁸ T.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.

¹⁹ *D. Opozda*, Interdyscyplinarność i intradyscyplinarność w pedagogice rodziny, *Pedagogia Christiana* 2014, Nr 2 (34), s. 174.

²⁰ *P. Jabłoński*, O znaczeniu czynników osobowościowych w procesie stosowania prawa. Aplikacja perspektywy filozoficznej Ericha Fromma, w: *P. Jabłoński, R. Włodarczyk* (red.), *Fromm – aplikacje*, Wrocław 2016, s. 12.

²¹ *J.K. Gierowski*, Diagnostyka procesów motywacyjnych – nowe wyzwania i niewykorzystane możliwości psychologii sądowej, *Chowanna* 2011, t.2, Nr 37, s. 148.

²² *A. Rybińska*, Zagadnienie metodologii badań w naukach historycznych i medycznych – problem interdyscyplinarności, *SHSG* 2015, t. XV, s. 178.

nak niewykluczone na gruncie teoretycznych analiz. Konceptualizacja polega na zdefiniowaniu kluczowych dla badania pojęć opisujących zjawiska, będących przedmiotem badawczego zainteresowania oraz określeniu relacji pomiędzy tymi pojęciami²³. W przypadku badań nad przymusem psychicznym w prawie karnym konceptualizacja powinna odnosić się do analizy możliwie jak największej liczby teorii dotyczących tego zjawiska i precyzyjnie w definiowaniu wykorzystywanych pojęć²⁴. W tym celu przeprowadzono analizę poszczególnych znaczeń pojęcia „przymus” przyjętych na płaszczyźnie językowej, w filozofii oraz w naukach społecznych; kształtowania się teorii przymusu i jego odmian w nauce prawa karnego, kryteriów odróżnienia form przymusu we współczesnej doktrynie prawa karnego oraz konstytutywnych elementów definicji przymusu psychicznego w prawie karnym.

Operacjonalizacja to przedłużenie konceptualizacji, jest procesem doboru wskaźników i zmiennych, korespondujących z przyjętymi w toku konceptualizacji definicjami określonych zjawisk, pozwalających na jednoznaczne określenie, czy i w jakim zakresie dane zjawisko występuje w badanej rzeczywistości²⁵. Tak określona operacjonalizacja nie jest charakterystycznym etapem badań teoretycznych. Niekiedy jednak jest wykorzystywana w budowaniu teorii jako etap polegający na systematyzacji zmiennych teoretycznych odnoszących się do obiektów abstrakcyjnych. Taki właśnie charakter mają normy prawa karnego, zatem odniesienie pozanormatywnej i wielokontekstowej kategorii przymusu psychicznego wymagało określenia zmiennych teoretycznych, czyli właściwości przymusu psychicznego przybierających pewne reprezentacje w prawno-karnych przepisach. Ustalenia poczynione na tym etapie dały również podstawę wyodrębnienia poszczególnych elementów struktury pracy.

VI. Struktura pracy

Monografia składa się z sześciu rozdziałów, przy czym trzy pierwsze rozdziały dotyczą ustalenia zakresu pojęcia przymusu psychicznego w prawie karnym oraz jego relacji z innymi pojęciami o zbliżonych konotacjach. Trzy kolejne rozdziały poświęcone są funkcjom, jakie przymus pełni dzięki możliwym normatywnym reprezentacjom. Konstrukcja pracy odpowiada metodzie wnioskowania od zagadnień ogólnych do coraz bardziej szczegółowych.

Rozdział I poświęcono analizie koncepcji pojęcia „przymus” na płaszczyźnie językowej, w filozofii ogólnej oraz w naukach społecznych. Obejmuje on koncepcje etymologiczne, filozoficzne, socjologiczne, pedagogiczne, psychologiczne i ogólne znaczenie prawne tego pojęcia.

Rozdział II obejmuje omówienie kształtowania się teorii przymusu i jego odmian w nauce prawa karnego, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji w prawie rzym-

²³ Por. *N. Blaikie*, *Designing Social Research*, Cambridge 2009, s. 116.

²⁴ Por. *E. Babbie*, *A. Rubin*, *Research Methods for Social Work*, Wadsworth 2011, s. 172.

²⁵ Por. *D.A. DeVaus*, *Surveys in Social Research*, London 2001, s. 24.

skim, w prawie kanonicznym, w systemie *common law* oraz w pomnikach prawa stanowionego w Europie i na ziemiach polskich. Rozdział ten obejmuje również aktualne kryteria odróżnienia poszczególnych form przymusu i operacjonalizację pojęcia przymusu psychicznego.

Rozdział III stanowi próbę rozstrzygnięcia relacji terminologicznych pomiędzy pojęciem przymusu psychicznego a innymi pojęciami o zbliżonych konotacjach. Są to pojęcia takie jak przemoc, w szczególności zaś przemoc psychiczna, groźba, podstęp, wpływ społeczny, psychomanipulacja i „pranie mózgu”.

Rozdział IV poświęcony jest funkcjom, jakie pełni przymus psychiczny, przyjmując w różnym stopniu postać różnych możliwych reprezentacji normatywnych stanowiących ogólne instytucje prawa karnego. Są to instytucje takie jak obrona konieczna, stan wyższej konieczności, rozkaz przełożonego, stan ostatecznej potrzeby wojskowej, podżeganie, prowokacja, sprawstwo kierownicze, sprawstwo polecające i usiłowanie przymusu psychicznego. W rozdziale tym ujęto także zagadnienie przymusu psychicznego jako elementu wychowawczego karcenia małoletnich, mimo że zakres jego przesłanek ma niemal wyłącznie doktrynalny charakter. Z uwagi jednak na funkcję wyłączenia bezprawności, względnie pierwotnej legalizacji czynu, jaką pełni, postanowiono włączyć je do rozważań dotyczących konstrukcji ogólnych prawa karnego.

Rozdział V zawiera analizę sytuacji, w których możliwe jest przypisanie znamion ustawowych odwołujących się do przymusu psychicznego. Rozważania zogniskowano na problematyce znamion kierunkowych, znamion czynności wykonawczej, ze szczególnym uwzględnieniem znamion czynnościowo-skutkowych, a także znamion sposobu zachowania sprawcy.

Rozdział VI obejmuje omówienie odpowiedzialności karnej za czyny popełnione z użyciem i pod wpływem przymusu psychicznego zarówno osoby stosującej przymus, jak i podmiotu zmuszanego. Stanowi analizę elementów subiektywnego nastawienia sprawcy oraz ich znaczenie dla istnienia bądź braku wymagalności zachowania się zgodnie z normą prawną. Poruszono w nim również problem indywidualizacji odpowiedzialności karnej osoby stosującej przymus i przymuszanej.

Pracę wieńczy Podsumowanie, w którym zawarto główne ustalenia analizy badawczej problemu pojęcia i funkcji przymusu psychicznego w prawie karnym, w tym dokonano weryfikacji przyjętych hipotez.

[Przejdź do księgarni →](#)

ksiegarnia.beck.pl